

PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA: **A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).**
Kolozsvár–Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Gondolat Kiadó,
2020. (473 lap)

1. Péntek János és Benő Attila *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* című kötete a szociolingvisztikai szakirodalom egyik legújabb színfoltja. A Kontra Miklós szerkesztésében megjelent, a Magyarországgal szomszédos külső régiókat tárgyaló sorozat utolsó darabjaként látta meg a napvilágot. Ebben a szerzők nyolc fejezetben, nyolc egymáshoz szorosan kapcsolódó témakör keretében tárgyalják a társadalom és nyelvhasználat között lévő összefüggéseket. Mindezt elősorsorban az erdélyi magyarok helyzetére, a velük kapcsolatos kérdésekre, lehetőségekre vonatkoztatva teszik.

2.1. A kötet sorozatszerkesztői előszóval kezdődik. Kontra Miklós kezdő gondolatai szerint „tabukat fesseget” és „méhkasba nyúl” az, aki a külhoni magyarok helyzetével foglalkozik. Így volt ez a rendszerváltás utáni években, amikor a sorozat első kötetei kerültek az olvasók elé (lásd CSERNICSKÓ 1998, GÖNCZ 1999, LANSTYÁK 2000), de valamelyest érvényesek ezek az állítások a közelmúltra (lásd SZÉPFALUSI és mtsai 2012, FANCSALY és mtsai 2016) és napjainkra is, noha az elmúlt években jelentősen enyhültek a kutatásokat gátló körülmények. Bár a sorozat záró kötetére kicsit többet kellett várnunk, a szerzők többszörösen is kárpótolnak bennünket a késlekedésért. A kilencvenes évek óta eltelt idő távlatából azt mondhatjuk ugyanis, hogy a romániai magyarokat érintő kérdések számos új aspektussal bővültek, amelyekre a szerzők — az olvasók örömeire — nem vonatkoznak kitérni. Ezeknek a szempontoknak a tárgyalását pedig nem pusztán az 1995–1996-os RSS-kutatás (a kutatást támogató iroda, a Research Support Scheme nevének betűszava alapján), hanem egy 2009-ben megvalósult, erdélyi szociológiai vizsgálat is lehetővé tette, és tovább is árnyalta az olvasóközönség számára.

2.2. A sorozatszerkesztői előszót a bevezetés követi. Ez egyrészt olyan tényezőkre irányítja rá az olvasó figyelmét, amelyek a későbbi megállapításokhoz végig szervesen kapcsolódni fognak, másrészt a már említett alapkatásokat ismereteli részletesebben. A könyv olvasása során egy pillanatra sem vonatkoztathatunk el attól a ténytól, hogy az erdélyi magyar nyelvű közösség az egyik legnagyobb nyelvi és etnikai kisebbség Európában. Ennél fogva sajátos igényei vannak, és egészen másfajta jogok kellene megillessék, mint a nála jóval kisebb és kevésbé koherens közösségeket. Sem az európai, sem a romániai szabályozás nem tud mit kezdeni ezzel a „nagy kisebbséggel”. Éppen ezért gyakran hoznak olyan döntéseket, amely révén e közösség számát próbálják visszaszorítani. Ez a gondolat a

könyvben többször is visszaköszön, s ez egyáltalán nem véletlen. Témáról témára haladva ugyanis folyamatosan azzal szembesülünk, hogy az efféle döntések milyen sok szintéren és milyen jól érzékelhetően tetten érhetők.

Az erdélyi magyarok helyzetét és nyelvhasználati szokásait boncolgató elemzésekkel kapcsolatban itt csupán a fontosabb tudnivalókat emelem ki. Az RSS-kutatás Erdélyre vonatkozó része Szilágyi N. Sándor és Péntek János irányításával zajlott. Ez egy 216 fős kvótaminta alapján valósult meg, amelyet a magyarországi kontrollvizsgálat egy 107 fős mintával egészített ki. Az adatok alapján fellelhető összefüggéseket ebben az életkor, az iskolázottság, a nem, a településtípus és a foglalkozás változói szerint vizsgálták. Ebből a szempontrendszerből kiemelhetjük a határmentiség kérdését. Ugyanis a szociolingvisztikai, kontaktológiai kutatás szempontjából az is fontos körülmény lehet, hogy egy határmenti (az anyaország szomszédságában lévő) vagy egy belsőbb helyzetű településről származó adatokat elemzünk-e. Ennek külön figyelmet szenteltek a kutatók.

Az előbbivel összevetve a 2009-es vizsgálat — amelyet a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársai végeztek — egészen más jellegű volt. Ez esetben reprezentatív mintavétel történt. Egy több mint 4000 fős, erdélyi magyar adatközlőkre kiterjedő felmérést végeztek, az adatokat pedig az életkor, az iskolai végzettség és a régiók (tömb régiók, átmeneti régiók és szórványrégiók) alapján csoportosították. Jóllehet a kettőt összevetni már csak az elemszámok között mutatkozó hatalmas különbség miatt sem lehet — s erre maguk a szerzők is felhívják a figyelmet —, a két vizsgálat nagyon jól kiegészíti egymást. Ez a könyv olvasása közben többször is igazolódni látszik, mivel a nagyobb témakörök kapcsán a szerzőpáros folyamatosan hivatkozik mindkettőre.

3.1. A könyv 1. fejezetében (Népek és nyelvek Erdély múltjában) és a kötet további fejezeteiben is az *Erdély, erdélyi régió* kifejezéseket a szerzők általában a mai magyar köznyelvi értelmének megfelelően használják, tehát Romániának a Kárpátok keleti vonulatától az országhatárig tartó részét értik rajta. A bevezető gondolatok szerint Erdély esetében rendkívül változatos és tagolt területet kell elképzelnünk, amellyel kapcsolatban sokunkban még ma is e régiónak a 19. század végi és 20. század eleji képe él. Bár az elmúlt időszak demográfiai folyamatai — kiváltképp a magyar közösség és a magyar nyelv szempontjából — meglehetősen kedvezőtlenül alakultak, ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy ez a térség még napjainkban is a magyar és a román nyelv egymással folyamatosan érintkező, egymást átfedő része a nyelvterületnek.

Ebben a fejezetben a szerzők nagyszámú adattal, de kellő tömörséggel vázolják az etnikai-népesedési és felekezeti viszonyok alakulását. A bemutatás a legrégebbi időktől, a megtelepedés idejétől veszi kezdetét, majd az önálló fejedelemség, a reformáció, valamint a Habsburg Birodalom korszaka és a kiegyezést

követő időszak tárgyalása után egészen az 1920-as és 1990-es évek közötti időszakig jutunk el. A történelmi korszakokról szóló alfejezetek alapján bebizonyosodik, hogy ez a régió sohasem volt teljesen független, minden időben része volt valamilyen birodalomnak vagy államalakulatnak; etnikai, nyelvi és felekezeti szempontból pedig mindig is rendkívül heterogén volt.

3.2. A 2. fejezet (A magyar nyelvközösség néhány jellemzője a 21. század 2. évtizedében) hat kisebb alfejezetre tagolódik. Ezek olyan témakörök köré szerveződnek, mint a régió lélekszáma és részaránya, a földrajzi elhelyezkedés és településszerkezet, a gazdasági-társadalmi helyzet, a műveltségi szerkezet, az azonosítottság és attitűd, valamint az asszimiláció kérdése. A következőkben eltérő részletességgel ezeket a kérdéseket veszem sorra.

A 2011-es népszámlálási adatok alapján Erdélyben jelenleg 1.227.623 magyar nemzetiségű személy él. Ez a szám az ország összlakosságához képest 6,1%-ot tesz ki, Erdély területére vonatkoztatva viszont 18,4%-ot. A politikai-oktatáspolitikai közbeszédben általában az országos arányra szokás hivatkozni, és ez nem véletlen. A hatalom érdekei ugyanis mindig is azt kívánták, hogy a magyarság a lehető legkisebb arányban jelenjen meg ne csak a statisztikai adatsorokban, hanem a köztudatban is, azaz hogy a romániai jelenlétüket és a szerepüket senki se tekintse mérvadónak. Visszatérve a népszámlálási adatokhoz: a Romániában élő kisebbségek közül egyedül a magyar esetében igaz, hogy jóval több a magyar anyanyelvűek száma, mint a magyar nemzetiségűeké. Országosan 32.291 fő, Erdélyben pedig 25.227 személy vallotta a magyart az anyanyelvének úgy, hogy közben nem a magyar nemzetiségűek közé sorolja magát. Ez az eltérés egyrészt abból adódik, hogy például a romániai cigányság (és más etnikai kisebbségek is) jelentős hányada szintén magyar anyanyelvű, másrészt pedig azzal a módszertanilag erősen kifogásolható döntéssel is magyarázható, hogy a népszámlálási adatfelvételnél nem volt lehetőség a kettős identitás jelölésére.

A kötet a földrajzi elhelyezkedés és településszerkezet témája kapcsán szintén tanulságos adatokat szolgáltat. A magyar népesség észak–déli megoszlását tekintve például kitűnik, hogy az északi rész 9 megyéjében él a magyarok 86,5%-a, ezzel szemben a déli oldalon mindössze 13,5%-a. Székelyföld három megyéjében él a magyarok 38%-a, Közép-Erdély két megyéjében a 20%-a, a Partium országhatármenti sávjában (köztük Szilágy megyében is) a 25%-a, Észak-Erdélyben a 17%-a, Dél-Erdélyben (köztük a Bánságban is) pedig a 10%-a. A település típusa és szerkezete kapcsán úgy tűnik, hogy a városok és falvak más-más feltételeit biztosítják a nyelvhasználatnak. Ugyanakkor a nyelv szempontjából arra is érdemes figyelni, hogy a szóban forgó közösség számszerű többséget alkot-e az adott településen és/vagy a régióban.

A gazdasági-társadalmi helyzetről szóló részből megtudjuk, hogy az erdélyi magyarok között a felsőfokú végzettségűek aránya kisebb a románokénál. Ehhez

kapcsolódik az a további észrevétel is, hogy például a törvényhozók, vezetők, értelmiségiek körében szintén jóval kisebb arányban vannak jelen a magyarok, mint a román nemzetiséghez tartozók. Az eredmények mögött több kedvezőtlen körülményt is találunk. Ilyen például a diszkriminatív érettségi, amelynek köszönhetően sok tehetséges magyar diák kényszerül arra, hogy abbahagyja a tanulmányait; de ugyanúgy gátló tényező lehet az is, hogy Romániában még mindig nem teljes körű a magyar nyelvű egyetemi és főiskolai oktatás.

A műveltségi szerkezet témájával kapcsolatban egyetlen fontos gondolatot emelek ki. A nemzetek közötti elhatárolódás és a különbségek ellenére a sokéves együttélés eredményeképpen a magyarok és románok közötti hasonlóságok is felfedezhetők, kiváltképp, ha az egymáshoz földrajzilag közel élő csoportokat vetjük össze egymással. Erre vonatkozóan a könyvben a mezőségi román és a mezőségi magyar lakáskultúra és étkezési kultúra jelenik meg példaként, amely csak olyan mértékben különbözik egymástól, mint például a mezőségi magyar a székelytől.

Az azonosságtudat és attitűd kérdése kapcsán a szerzők a cigányság és a románság viszonyulására ugyanúgy kitérnek, mint például a magyarok attitűdjeire. Ebből itt jómagam ez utóbbi kettőt kívánom kiemelni. Gereben Ferenc szociológus vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy a külhoni magyarok azonosságtudata nem annyira az állampolgárságukon alapszik, hanem sokkal inkább az anyanyelv, a szülőföld és a közösség tényezőin. Számukra a haza nem annyira az ország, hanem az a szűkebb régió, ahol a saját hagyományaik, szokásaik szerint élhetnek, ahol az anyanyelvüket használhatják, és ahol a többi magyarral egy közösségben élhetnek. Az ő felfogásukban a haza fogalma tehát lokálisan nagyon erősen kötődik. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan ezeknek az embereknek csak kis része kötődik érzelmileg ahhoz az országhoz, amelyhez a hazának tartott szűkebb régió tartozik (idézi CSERNICSKÓ 1998: 133–134). Ez a megállapítás a romániai magyarok esetében ugyancsak megállja a helyét. Ehhez kapcsolódóan „Egészen más jellegű kettős és többes identitások adódnak abból, hogy az identitásoknak van egy függőleges szerveződése egy vertikális kontinuum mentén, az ilyeneké, mint az egyéni identitás → lokális identitás → regionális identitás (pl. a székely) → erdélyi magyar identitás → magyar (etnikai, nemzeti) identitás → közép-európai identitás → európai identitás.” — írja a szerzőpáros (73). A magyarok esetében tehát a magyar nyelv szimbolikus fölértékelődése figyelhető meg. Ez azonban Katona Hajnal Tündének a könyvben többször is idézett felmérése szerint gyakran nincs összhangban a mindennapi pragmatikus (például a nyelvválasztásra, iskolaválasztásra vonatkozó) döntéseikkel.

A magyarok nemzettudatával ellentétben a román identitás hivatalosan a politikai nemzet kategóriáján alapszik, amely az államnyelvet és az állampolgárságot helyezi mindenek fölé. Az alkotmány ugyan garantálja az etnikai és nyelvi

kisebbségek identitásának megőrzését, de azt is fenntartja, hogy az ezzel kapcsolatos intézkedéseknek „a többi román állampolgárhoz viszonyítva meg kell felelniük az egyenlőség és a megkülönböztetéstől való mentesség elvének” (77).

A fejezet utolsó része az asszimiláció — bár tagadhatatlan, hogy ez esetben rendkívül nehezen megragadható jelenségről van szó — megértéséhez ad fogódzókat az olvasók számára. A jelenség tárgyalásához a szerzők SZILÁGYI N. SÁNDOR meghatározását veszik alapul: „demográfiai értelemben asszimiláció minden olyan folyamat, amelynek eredménye valamely nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott népesség lélekszámának és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott népesség javára történő csökkenése.” (79). Az asszimiláció típusa tehát etnikai, nyelvi és felekezeti lehet. Az azt kiváltó tényezők közé elsődlegesen pedig a következő okok sorolhatók: az illető közösség alacsony számaránya az adott településen, az anyanyelvi oktatás hiánya, a vegyes házasság, a közösségi szerveződés alacsony szintje vagy hiánya és a diszkrimináció jelenléte.

3.3. A következő fejezetben (Nyelvváltozatok és regiszterek) a szerzők a lektusok kérdését a standard és a regionális köznyelv, a különböző területi változatok, a szaknyelvek és a szépirodalom nyelve szempontjából tárgyalják. A fejezet záró-kitekintő részeként pedig — egyedülálló feladatra vállalkozva — az erdélyi magyar beszélő szociológiai profilja alapján az erdélyi magyar beszélő verbális repertoárját kísérelik meg felvázolni.

A magyar nyelv standard változatáról tudjuk, hogy az északkeleti régióhoz és Kazinczy Ferenchez köthető a kialakulása. A 20. századi történéseket tekintve azonban más volt a standard mozgási iránya Magyarországon és más a határon túli régiókban. Egyfajta különfejlődési folyamat vette kezdetét, míg Magyarországon az oktatásban és nyelvművelésben jobbra egyfajta egységesítő, nyelvtisztító törekvés érvényesült — sok esetben akár a nyelvjárások rovására is, Erdélyben a standard használata jelentősen leszűkült. Az elmúlt száz évben a romániai magyar nyelv egyfelől megőrizte enyhén archaikus és regionális színezetét, másfelől a kétnyelvűség következtében kontaktuselemekkel és jelenségekkel gyarapodott.

A magyar nyelv földrajzi változataira térve: öt olyan nyelvjárási régió különíthető el, amely vagy részben, vagy teljes egészében Románia területén található. Ezek a moldvai, a székely, a mezőségi, a Tisza–Körös-vidéki és a bánsági nyelvjárási régiók. A szerzők külön-külön tárgyalják mindegyiket. A bemutatások alapján arra a következtetésre jutunk, hogy — mint ahogyan a Magyarországon — a Románia területén beszélt változatok sem veszítették el egyedi jellegüket, annak ellenére sem, hogy a globalizáció, a média stb. hatására mindahány nyelvjárás közelített a standard változathoz. A régiók mellett a szerzők külön alfejezetben tárgyalják a nyelv- és nyelvjárásszigetek és a szórványok kérdését. Az

utóbbi kapcsán kiemelik például, hogy a nyelv megmaradása szempontjából nem annyira helyzetként, mint inkább folyamatként kell az (etnikai) szórványokra tekintenünk. Ezekben az esetekben mindig ott lebeg a szórványosodás, a nyelvcsere lehetősége is. Noha fontos kérdés, hogy milyen népességszám esetében beszélhetünk magyar szórványokról, a számok ebben az esetben sem függetlenek a tágabb régiótól, a település típusától és a közösség belső kapcsolati hálójától.

Végül a szaknyelvekről és a szépirodalom nyelvéről olvashatunk ebben a nagyobb egységben. A határon túli szaknyelvekről tudvalevő, hogy az elmúlt száz évben folyamatos volt e nyelvi regiszterek leépülése. Ahogyan a többi határon túli régióban, úgy Romániában is jellemző volt, hogy bizonyos területeken megszűntek a magyar nyelvű szakoktatásnak és a magyar szaknyelvek használatának a feltételei. Ez sok esetben nyelvi hiányt eredményezett. Romániában ma már számos területen a kevert, ún. „helyi szaknyelvek” használata jellemző. A szépirodalom nyelvéről viszont minden elfogultság nélkül állítható, hogy rendkívül szorosan kapcsolódik az erdélyiséghez, valamint az erdélyi nyelvváltozat(ok)hoz, vagyis ahhoz a nyelvi közeghez, amelyet a szövegek megalkotói elsőként sajátítottak el.

A lektusokról szóló fejezet záró része az erdélyi magyar beszélő szociológiai profilját és verbális repertoárját hivatott bemutatni. Veres Valér kutatásai alapján az erdélyi magyar beszélők többsége a következőképpen jellemezhető: 41 év körüliek; alkalmazottként dolgoznak; szakmunkás vagy szolgáltatásbeli dolgozók; a munkahelyükön a román nyelvet is használják; középiskolát vagy szakiskolát végeztek, esetleg posztliceális képzésben vettek részt; városban élnek; házasok; a házastársuk nemzetisége magyar. E jellemzők és a két alap kutatás alapján Péntek János és Benő Attila az erdélyi magyar beszélő verbális repertoárját a következő módon határozza meg: az erdélyi magyarok többségének a mezőségi vagy a székelly nyelvjárás az elsődleges nyelvváltozata; beszédükben a Magyarországon ma már kevésbé használt nyelvi formák, megőrzött régiségek is megnyilvánulnak; legalább társalgási szinten ismerik a román nyelvet; a szaknyelvi közléseikben román dominancia mutatkozik; mind a magyar, mind a román nyelvhasználatukban jelentkező lehetnek a nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság tünetei; kétnyelvűségükre az anyanyelv-dominancia jellemző, amely rendszerint hozzáadó kétnyelvűség; a román és a magyar nyelv regiszterei között funkcionális elkülönülés jöhet létre.

3.4. Az erdélyi magyarok szemszögéből a politika kérdése három síkon kerül előtérbe: az állam kisebbségpolitikája és a domináns nyelvi ideológiák, a nemzeti kisebbségek jogállása és a nyelvek státusza, valamint a magyar nyelvközösség politikai törekvései szempontjából.

A 4. fejezet (Politika) bevezető része az általános politikai viszonyokat és a vonatkozó nyelvi ideológiákat ismerteti meg az olvasóval. Bár a könyvben a

korábbiakban is történt rá utalás, az itt felsorakoztatott példák alapján újra és újra meggyőződhetünk arról, hogy Románia a nemzeti kizárólagosság elvét vallja. Esetében a homogén nemzetállam eszméje uralkodik, amely alapján szinte minden területen a hivatalos nyelv kerül előtérbe, és élvez kitüntetett figyelmet. Az uralkodó nyelvi ideológiák között megtaláljuk a lingvicizmust, a nyelvi nacionalizmust, a nyelvi homogenizmust és a majoritívizmust. Ezek a kimondott és meglapuló gondolatok, illetve gondolatrendszerek többnyire mind azon a vélekedésen alapulnak, hogy a többnyelvűség, a nyelvi sokszínűség negatív jelenség, a kisebbségi csoportok és a kisebbségi nyelvek nem egyenértékűek a többségekkel, éppen ezért célszerű a nyelvi és etnikai határokat az államhatárokhoz igazítani, stb.

Romániában egyedül a román nyelvnek lehet hivatalos státusza, ez a rendelkezés pedig nem képezheti alkotmánymódosítás tárgyát. Ez a kitüntetett nyelv szóban és írásban egyaránt szabadon használható, míg a kisebbségi nyelvek megtűrték, szóban és írásban csak bizonyos feltételek mellett használhatók. Ez a szemlélet nem pusztán a politikai közbeszédben, a közgondolkodásban érvényesül, de ugyanúgy jelen van például a gazdaságban és az oktatásban is.

Az elmúlt időszakban Erdélyben és országos szinten is a székely megyékben történt a legkevesebb fejlesztés. Ez a térség gazdaságilag elmaradottabb a társainál. Egy másik aggasztó adat szerint a romániai magyarok keresete jóval alacsonyabb az országos átlagnál. A munkahelyért folytatott versenyben a magyar nyelvtudás előnye nem képes ellensúlyozni a magyarokkal szembeni előítéleteket, a hátrányos megkülönböztetést. Ezek a tényezők pedig a fiatalok nagy arányú elvándorlásához vezethetnek.

A magyar kisebbségi oktatásnak az anyanyelven való tanulás jogából kellene kiindulnia. Ezzel a törekvéssel szembemegy az a többségi szemlélet, amely a magyarok számára is az államnyelvet tekinti kiindulópontnak. A legutóbbi, 2011-es oktatási törvény hatályba lépésével a kisebbségi oktatás ügyében történtek ugyan előrelépések, lehetővé tették ugyanis, hogy a román nyelv és irodalom oktatása saját tanterv és tankönyvek alapján valósuljon meg. Ez azonban messze nem elég ahhoz, hogy egyenlő esélyekről beszélhessünk. A történelem- és földrajztankönyvek továbbra is magyar ellenséggépet jelenítenek meg a szövegekben, a román nyelv és irodalom vizsgák alkalmával pedig még mindig ugyanazokat a követelményeket támasztják a magyar anyanyelvű gyermekekkel szemben, mint a román anyanyelvűekkel. A román állam részéről látunk egyfajta megfelelési kényszert az európai normákhoz való igazodás terén, emellett azonban még mindig megjelenik a nemzetállami ideológiákhoz való ragaszkodás.

Ahogy a fentiekből is kitűnik, Romániában az államnyelv az egyedüli teljes funkciójú nyelv. Funkcióit tekintve az összes többi nyelv pedig különbözőképpen korlátozott. A nyelvhasználat számára gátat szab az is, hogy gyakran a hivatalos

nyelvet tekintik az egyedüli publikus nyelvnek. Ez szüli például a feliratok nyelve körüli állandó vitákat. A jól ismert klossi skálán — amelyen a kisebbségi nyelvek státuszát tudjuk rangsorolni — a magyar mint korlátozott funkciójú nyelv többé-kevésbé a harmadik szinten, tehát középen helyezkedik el. E szerint a használata a törvények által meghatározott módon engedélyezett. Megjelenik a privát szférában, a társadalmi közlések informális színterein, az etnikai (magyar) jellegű intézményekben, rendezvényeken, valamint a hitéletben. Az érdekképviselő feladatának tartja, hogy javítson a helyzeten, és bővítse a lehetőségeik körét. Ezek a próbálkozások azonban gyakran ütköznek a többségiek által felállított akadályokba.

A magyarok esetében gyökeres változást valószínűleg csak a különböző autonómiaformák kialakítása hozhatna. Ezeknek a megvalósulására egyelőre azonban nincs sok kilátás. Az elmúlt évek fontosabb történései között szerepel a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának az 1995-ben történt aláírása. Az ezt követő időszakban az ország teljesítette a jogharmonizációra vonatkozó legfontosabb feltételeket, míg végül 2008-ban sikerült ratifikálni a chartát. A felsorolt eseményeknek köszönhetően bővültek a kisebbségben élők lehetőségei, gyarapodtak a nyelvhasználati jogok. A végső cél eléréséig azonban még hosszú az út. Ez a nacionalizmus minimalizálása, az alárendeltség megszüntetése és a jogegyenlőség kivívása lenne.

3.5. A szerzők a *Nyelvhasználati színterek* című fejezetben hét terület — az oktatás, a tudományművelés, a kultúra, a hitélet, a média, a nyilvános és a kibertér — esetében vizsgálják a nyelvhasználat színtereinek kérdését. A felsoroltak közül az oktatásról szóló rész kapja a legnagyobb hangsúlyt. Ennek megfelelően áttekintésemben én magam is erre az aspektusra térek ki részletesebben. A témával kapcsolatos gondolatok sorát Péntek János és Benő Attila azzal a nagyon fontos felismeréssel indítja, miszerint a primer közösségek körében teljesen természetes és magától értetődő az anyanyelvhasználat, a nyelvhasználati szabadság valójában a nyilvánosságban kezdődik.

Az oktatást mint nyelvhasználati színteret a közoktatás és az egyetemi oktatás szemszögéből látatják. A közoktatással kapcsolatosan a tannyelvválasztás és a tannyelv váltás, a magyar mint iskolai tantárgy és tananyag, a tantervek és tankönyvek, a szerzők és kiadók, a pályáztatás és a vizsgák kérdései kerülnek terítékre.

A 2010-es évek Romániájában — ahogyan sok más területen — a közoktatásban is megfigyelhető egyfajta pozitív irányba történő elmozdulás. A szakemberek új tantervek és tananyagok kidolgozásába fogtak. A 2017-ben jóváhagyott magyar nyelv és irodalom tanterv például abban tér el az elődeitől, hogy nem a grammatika oktatását tekinti fő feladatának, hanem az anyanyelvi kompetencia, vagyis a nyelvi érzékenység fejlesztését. Öröndetes, hogy az elmúlt években ebben a

szellemiségben több új magyar nyelv és irodalom tankönyv és feladatbank is napvilágot látott. Az ide vonható kérdések kapcsán a szerzők azonban a tankönyvkiadás nehézségeiről is beszámolnak. Romániában még ma is kérdéses, hogy lehet-e saját tankönyve a kisebbségnek. A román ideológiák közvetítése mellett a rendszer ugyanis még mindig a román szerzőknek és a román kiadóknak kedvez.

A felsőoktatással kapcsolatban a kötet szerzői azokat az intézményeket veszik sorra, amelyekben magyar nyelvű képzés folyik. Ezek közül a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemet emelik ki mint az erdélyi tudományosság központját. Péntek János és Benő Attila szerint a tudományművelés Erdélyben elsősorban mindig is az oktatási intézményektől és szakmai egyesületektől függött. Tudományos kutatóintézetekből viszont a mai napig komoly hiány van.

A nyelvhasználati szinterek kapcsán összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelv legfőbb nyelvhasználati szintere Romániában a család. A kisebbségben élő magyarság a magánszférában használja leginkább az anyanyelvét. A közélet egyes szinterein (pl. szociális élet) is többnyire pozitívak az erre vonatkozó beszámolók. Magasabb intellektuális szinten, a tudományművelésben, a közírásban és a sajtóban a magyar és a román nyelvűség között azonban éles határvonal húzódik meg: mivel ezek általában vagy csak az egyik, vagy csak a másik nyelvhez köthetők. Minden olyan nyelvi közegben viszont, amely valamilyen módon a formalitáshoz köthető, az ország nyelvének van kitüntetett — gyakran kizárólagos — szerepe. A többségi nyelvek legbiztosabb pontjai közé a hivatali élet, a munkahely és az orvosi vizsgálatok szinterei tartoznak. A magyar nyelven való megszólalás ezeken a területeken jelentkezik a leggyakrabban problémaként.

A médiumok szintjén úgy tűnik, hogy a kisebbségi magyar nyelvváltozatok szóban szinte mindenütt jelen vannak, írott nyelvként viszont nem terjed ki minden területre a használati körük. A hivatalos iratok többsége román nyelvű, s ezek mellett a hivatalokban csak lassan terjed a magyar nyelvű nyomtatványok és úrlapok használata. A rendszerváltás és a technika robbanásszerű fejlődése idézett elő ezen a téren nagyobb váltást. Az internet megjelenésével a magyar közösségek előtt is — mind az anyanyelvhasználat, mind pedig a román nyelv és a világnyelvek irányába — új lehetőségek nyíltak meg. Kérdés, hogy akarnak-e és tudnak-e élni vele.

3.6. A kétnyelvűség a romániai magyar beszélőközösségekben című fejezetben elsőként a nyelvismeret és a nyelvek értékelése szempontjából olvashatunk a romániai magyarok kétnyelvűségéről. A szerzők ezt követően térnek rá a kétnyelvűség meghatározására, a kétnyelvűség típusainak és erdélyi változatainak a bemutatására, valamint a kétnyelvűség dinamikája és a nyelvcseré témájára.

Becslések szerint az erdélyi magyarok 80–90%-a magyar–román kétnyelvűnek tekinthető. Az abszolút többségük magasabb anyanyelvi kompetenciával rendelkezik, vagyis a magyar-domináns kétnyelvűek táborába tartozik. Nem pusztán a régiók, hanem a település típusa is meghatározónak mutatkozik a kétnyelvűség szempontjából: minden adat arra mutat, hogy a városokban nagyobb mértékben jelentkezik a magyar–román kétnyelvűség, mint vidéken.

A nyelvek presztízsének a kérdése a szociolingvisztikában azért érdemel kiemelt figyelmet, mert két- vagy többnyelvű környezetben valamely nyelvváltozat alacsony megítélése (több más tényezővel együtt) akár nyelvcserehez is vezethet. A románság részéről a negatív megítélés a történeti tudat mélységeiben gyökerezik, amelyet a modern kori nacionalizmus csak még inkább felerősít bennünk. A vizsgálatok szerint az erdélyi magyarok pozitívan értékelik a saját regionális nyelvváltozatukat. Ennek az eredménynek azonban némiképp ellentmondanak azok a felmérések, amelyek szerint a romániai magyarok a legtöbbször a törvény által biztosított nyelvi jogaikkal sem élnek. A magyar nyelv értékelését a tannyelv (az, hogy az adatközlő magyarul vagy románul végezte-e az elemi, az általános és a középiskolát), az otthon használt nyelv (csak magyar, nagyrészt magyar, fele-fele arányú, nagyrészt román stb.) és a régiók (tömb, átmeneti és szórvány) tényezői szintén befolyásolják. Azok az adatközlők például, akik magyarul végezték az elemi iskolát, nagyobb arányban jelölték az erdélyi magyar változatot a legszebbnek, mint azok, akik román tannyelvű iskolába jártak. A válaszok alapján úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi magyarok körében minél természetesebb a magyar nyelv használata, annál valószínűbb, hogy az erdélyi magyar nyelvváltozatot fogják a legszebbnek tartani.

A felmérés e pontja alapján a kutatók két különböző típusú erdélyi magyar beszélőt vélnek azonosítani. Az elsőbe tartozó személy magyar tannyelvű osztályba járt; vagy etnikai-nyelvi többségi helyzetben, vagy az átmeneti régió valamelyikében él; a hagyományos történeti egyházak valamelyikéhez tartozik; a családtagjaival magyarul beszél; magyar nyelvű beszélőtárs esetén pedig nem vált át román nyelvre. A másik csoportba tartozó beszélő román tannyelvű iskolába járt; szórványhelyzetben él; nem feltétlenül tagja valamely történelmi egyháznak; a családban románul is beszél; magyar beszélőtárs esetén sem ritka, hogy átvált románra.

A kétnyelvűségről szólva megállapítható, hogy amint a többi határon túli régióban, úgy Erdélyben is több formában él e jelenség. A különböző szempontok figyelembevételével a kétnyelvűség lehet népi vagy elit, egyoldalú vagy kétoldalú, kiegyenlített vagy egyenlőtlen, hozzáadó vagy felcserélő stb. Igen sajnálatos, hogy (a fentebb ismertetett körülmények folytán) az oktatási rendszer a román tanulók számára egyáltalán nem szorgalmazza vagy támogatja a kisebbségi nyelvek elsajátítását.

A hatodik fejezet utolsó pontja a kétnyelvűség dinamikájáról és a nyelvcsere folyamatáról szól. Egyértelmű, hogy a kétnyelvűség és a nyelvcsere között érintkezés van, leginkább abban az értelemben, hogy a nyelvcsere mindig a kétnyelvűség előzi meg. Ez a kijelentés azonban korántsem jelenti azt, hogy a kétnyelvűség mindig nyelvcsere eredményez. A nyelvcsere legtöbb esetben a helyzet kényszere okozza. A funkcionális tévesztéssel gyengül a beszélők anyanyelvi kompetenciája. Ez a folyamat azt a szintet is elérheti, hogy az anyanyelv már csupán az egyházi nyelvhasználatban és a családi szférában lesz használatos. Innen pedig már csupán egy lépésnyire van a belső beszédbe való belekényszerülés. A vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a közvetett és közvetlen kontaktusjelenségek együtt alakítják át a nyelvi rendszert: a szórendet, a hangképzést éppúgy nem kímélik, mint az intonációt és a raghasználatot. A megfigyelések szerint a nyelvcsere tehát strukturálisan is végbemegy.

3.7. A nyelvi jelenségek szempontjából a könyv legérdekesebb részének Az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti kérdései című hetedik fejezetet tarthatjuk.

A bevezető részben a román és a magyar nyelv érintkezésével kapcsolatban a különböző típusú kölcsönzésekről és a kölcsönzések okairól olvashatunk. Az egyes kölcsönzésekről (például a gyakoriságukról, ismertségükről) azért nehéz megállapításokat tenni, mert az elterjedési körük igencsak változó lehet, még egyazon régióon belül is nagy. Emellett az is nyilvánvaló, hogy ezeknek az elemeknek a használata a beszédtemáktól és a műfajoktól sem független.

Tapasztalatok szerint a kontaktushelyzet az erdélyi magyar beszélőkben bizonytalanságot és frusztrációt eredményezhet. Ezek a tünetek főként akkor jelentkeznek, amikor az erdélyiek anyaországiakkal folytatnak beszélgetéseket. Ugyanis leginkább ilyenkor szembesülnek — esetleg szembesítik őket — azzal, hogy a kettejük nyelvváltozata között vannak eltérések, hogy bizonyos szavakat és kifejezéseket nem ismernek vagy máshogyan ismernek, mint a magyarországiak. A Magyarországtól való elszigetelődés következtében például az adminisztrációs, gazdasági, kereskedelmi stb. szférához köthető szavak egy része kiesett vagy be sem került az erdélyiek lexikonjába, az erdélyiek beszédében helyettük ún. „hiánykölcsönzések”, románból átvett szavak jelentek meg.

A fejezet az erdélyi nyelvváltozat konzervativizmusára, a megőrzött régiségek kérdésére is kitér. A Magyarországon ma már régiesnek, elavultnak számító kifejezések egy része a külső régiókban — így például Erdélyben — továbbra is a közmagyarban használatos. A legújabb kontaktológiai kutatások szerint e szavak az erdélyi nyelvváltozatban lévő pozíciójukat részben annak köszönhetik, hogy a többségi nyelvben létezik analóg párjuk (pl. az *internátus* 'diákotthon, kollégium' szó esetében ilyen a román *internat*).

A következő rész a relatív kontaktusjelenségekről és nyelvi változókról szól. A szerzők úgy vélekednek, hogy az erdélyi nyelvváltozatban az analitikus szerkezetek (pl. *tagsági díj*, szemben a *tagdíj*-jal) terjedése, a feminizálás (pl. az *igazgatónő*, szemben az *igazgató*-val), a kicsinyítés (pl. *bankkönyvecskét*, szemben a *bankkönyveket*-tel), az idegenes szórend (pl. *Elment vásárolni cipőt...*), a szokatlan többszám (pl. *sok dolgokat*), valamint a településnevek sajátos ragozása (pl. *Craiován*, szemben a *Craiovában*-nal) relatív kontaktusjelenségeknek minősülnek. A felmérések tanúsága szerint az erdélyi válaszadók a választásos feladatoknál ezeket a formákat nagyobb mértékben preferálták a magyarországi megkérdezetteknél. Valószínűsíthető tehát, hogy e formák elfogadottsága a két-nyelvűséggel és a román nyelvi hatással hozható összefüggésbe.

A kontaktusnyelvészeti témák sora a szókészleti, hangtani, alaktani, mondat-tani jelenségek és a kódváltás tárgyalásával zárul. A szókészleti jelenségeken belül például a közvetlen lexikai átvételek kérdését (pl. *buletin* 'személyi igazolvány', *karióka* 'filctoll', *agronóm* 'agronómus') éppúgy kifejtik, mint a közvetett lexikai hatás (pl. *órarend* 'nyitvatartás', *munkarégiség* 'szolgálati idő') és a hibridszerkezetek különböző eseteit (pl. *licencvizsga* 'egyetemi záróvizsga', *pótszesszió* 'pótvizsgaidőszak'). Mint tudjuk, a román nyelv a magyar standardot csak szókészletében érintette, s a standard esetében is csupán néhány (az adatok alapján 14) szóról tudjuk biztosan állítani, hogy a románból került át a magyarba. A román hatás tehát főként regionális jellegű.

3.8. A kötet utolsó fejezete, amely az Összegzés címet kapta, tulajdonképpen az első hét fejezet ismereteit foglalja egybe és gondolja tovább. A könyv előző részeihez képest újdonság a Feladatok a nyelvi tervezésben és A magyar nyelv jövője Erdélyben című alpontokban található.

A szerzők szerint a nyelvközösség érdekeinek és céljainak felderítése után a nyelvi tervezésnek a státusztervezés, a nyelvi állomány tervezése és a presztízstervezés fázisain kellene végigmennie. A státusztervezés a romániai magyar nyelv esetében hosszabb távon azt jelentené, hogy — legalább regionálisan — egyenlő szintre kerüljön az államnyelvvél. A nyelvi állomány tervezésekor a regionális és a kétnyelvű változatok beszélőit is bátorítani kellene az anyanyelv-használatra. Ehhez mindenképpen meg kellene változtatni az anyanyelv-pedagógia standardközpontú szemléletét, amely eltántorítja a beszélőket anyanyelvük használatától. A presztízstervezés szellemében pedig a törekvéseknek arra kellene irányulniuk, hogy javuljon a magyar nyelv külső megítélése.

A kutatások, a rendezvények és a publikációk zöme a múltat helyezi középpontba. A jövő kérdésével — bár kitérített figyelmet érdemelne — kevesen foglalkoznak. Azok a tudósok, akik a divatos tendenciáknak hátat fordítva „ittthon”, Erdélyben dolgoznak, a jövőnek dolgoznak. Nekik és mindenki másnak, akik a romániai magyarságot szeretnék megszólítani, biztatást és méltóságot közvetítő

beszédmodot kellene választaniuk. Az „önmagát kisebbitő diskurzus” ugyanis nem vezet jóra.

4. A kötetről összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy érdemes volt az érdeklődőknek várniuk rá. Olyan kérdéseket és problémákat feszeget, amellyel ezidáig kevesen mertek foglalkozni. Számos olyan információt közöl és kérdést tisztáz, melyekkel kapcsolatban általában hibásak vagy hiányosak az ismereteink. Éppen ezért bátran ajánlom bárkinek a kötetet, akit az erdélyi magyarok helyzete kicsit is foglalkoztat. A fejezetek egyébként nem feltétlenül csak egymást követően olvashatók, önállóan is megállják a helyüket. A könyv stílusát tekintve pedig szinte folyamatosan egyfajta jótékony, kritikus szemléletet közvetít, amellyel csak még hitelesebbé teszi a leírtakat az olvasók számára.

Irodalom

CSERNICKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

FANCSALY ÉVA–GÚTI ERIKA–KONTRA MIKLÓS–MOLNÁR LJUBIČ MÓNKA–OSZKÓ BEATRIX–SIKLÓSI BEÁTA–ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.

GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

SZÉPFALUSI ISTVÁN–VÖRÖS OTTÓ–BEREGSZÁSZI ANIKÓ–KONTRA MIKLÓS 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

ORCID: 0000-0002-3686-4455

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad
szilazsu@gmail.com